ಮೋಹನ್ ಜಿ. ಹೆಗ್ಡೆ*

# ನಾಗಪಂಥ ಹಾಗೂ ನಾಗಮಂಡಲ-ಒಂದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಷ್ಟಿ

ಪ್ರಾಗೈತಿಹಾಸಿಕ ಕಾಲದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲೂ ಸರ್ಪಾರಾಧನೆ ಇದ್ದುದನ್ನು ಕೆಲ ಅವಶೇಷಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿವೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಈಜಿಪ್ಟಿನ ನೈಲ್ ನದೀ ತೀರದಲ್ಲಿ ನಾಗಾರಾಧನೆ ವೈಭವದಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರ ಕುರುಹು ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಯುಫ್ರಟಿಸ್ ತೀರದ ತುರೇನಿಯನ್ ಜನಾಂಗದಲ್ಲಿ, ಗ್ರೀಕ್ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ, ಬ್ರಿಟನ್ನಿನ ಡ್ರೂಯಿಕ್ ಜನರಲ್ಲಿ, ಮೆಸಪೊಟೇಮಿಯಾದ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ, ಆಫ್ರಿಕಾದ ಹಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಏಷಿಯಾದ ಹಲವೆಡೆ ಕೂಡಾ ಇದರ ಆರಾಧನೆ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಫೆಸಿಫಿಕ್‌ನ ಫಿಜಿ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ವರಾಯಿ ಜನಾಂಗದಲ್ಲಿ ರೆಕ್ಕೆ ಇರುವ ಸರ್ಪದ ಚಿನ್ಹೆ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ.

ಈಜಿಪ್ಟಿನ "ಸಬ್" ದೇವತೆ ನಾಗಗಳ ರಾಜನಾಗಿತ್ತು. ಸಿಂಧೂ–ಪೂರ್ವ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಗುಪ್ತ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯವರು ನಾಗಪೂಜಕರು. ಜೈನ ತೀರ್ಥಂಕರರ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ನಾಗಶಿಲ್ಪದ ಕೆತ್ತನೆ ವಿನ್ಯಾಸ ಇದೆ. ಸುಮೇರಿಯನ್, ಅಸ್ಸೀರಿಯನ್ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ವಿಶ್ವಾದ್ಯಂತ ಪುರಾಣಕಾಲದಿಂದಲೂ ನಾಗಾರಾಧನೆಯ ವಿಶೇಷತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ.

ಸನಾತನ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಸತ್ವಸಂಪನ್ನ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಗಾರಾಧನೆ ವೈದಿಕಕಾಲದಿಂದಲೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ದ್ರಾವಿಡ ಪ್ರದೇಶಗಳೆಂದು ಕರೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗಪೂಜಾ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಹೆಚ್ಚು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕೆಲ ನಾಗಪಂಥದವರು, ಯೋಗಿಗಳು–ದಿಗಂಬರರು, ನಾರಿನ ಟೊಂಕಪಟ್ಟಿ ಹೊಂದಿದ್ದು ನಾಗೋಪಾಸಕರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಕಾಶಿ ಮುಂತಾದ ಹಲವೆಡೆ ಇವರ ವಾಸ. ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸ, ತಪಸ್ಸುಗಳು ಕಾಯಕ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಉಲೂಪಿ, ನಾಗರಾಣಿ ಮಣಿಪುರದ "ಫೈಫೈ" ಹಿಂದುಗಳು ಬಂಗಾಲಿ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ವೈಷ್ಣವರಾದರು. ಭಾರತದ ತಮಿಳುನಾಡು ಘಟ್ಟದ ಕೆಲ ಪ್ರದೇಶಗಳು, ದ್ರಾವಿಡ ಪ್ರದೇಶಗಳ ಜನರಿಗೆ ನಾಗ ವೇದೋಕ್ತ ದೇವತೆ. ಬಿಹಾರ, ರಾಜಸ್ಥಾನಗಳು, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರ, ಪಂಜಾಬ್ ರಾಜ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪಂಥವಿದೆ. ಬಂಗಾಳದಲ್ಲಿ ಈ ಪಂಥಕ್ಕೆ ಮನ್ನಣೆ ಇಲ್ಲ.

ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಬರುವವರೆಗೆ ಶೈವ, ಶಾಕ್ತ, ಸೌರ, ಗಾಣಪತ್ಯ ಪಂಥಗಳಿದ್ದವು. ಗಣೇಶ, ಮಹಾ, ಹರಿದ್ರಾ, ಉಚ್ಚಿಷ್ಟ, ನವನೀತ, ಸ್ವರ್ಣ, ಸಂತಾನ ಗಣಪತಿ ಪಂಥಗಳು ಒಳ ಪಂಥಗಳಾಗಿದ್ದವು.

**ನಾಗರು ಯಾರು ? :** ಬೌದ್ಧ ಪುರಾಣದ ಪ್ರಕಾರ ಶ್ರೀಲಂಕೆ ನಾಗವಂಶಜರ ನಾಡು. ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅವರು ಮತಾಂತರ ಹೊಂದಿದರೂ ನಾಗ ಪಂಥದಲ್ಲಿ ನಂಬುಗೆಯುಳ್ಳವರು. ಮೂಲನಿವಾಸಿಗಳು ನಾಗಾರಾಧಕರೇ ಆಗಿದ್ದಾರೆ.

ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಕನ್ನಡಗಳು

* ಅಧ್ಯಾಪಕರು, ಬಂದಗದ್ದೆ, ಕೆಳದಿ-೫೭೭ ೪೦೧

ನಾಗರಖಂಡದ ಭಾಗಗಳು. ಉತ್ತರ ಕರ್ನಾಟಕದ ವಿಜಾಪುರ, ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ, ಧಾರವಾಡ, ಬೆಳಗಾವಿ ಹಾಗೂ ಕೆಲ ಉತ್ತರ ಭಾಗಗಳು ನಾಗರಖಂಡ ಎನಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದಿಗೂ ಅಲ್ಲಿ ನಾಗರಪಂಚಮಿ ದೊಡ್ಡ ಹಬ್ಬವೆನಿಸಿದೆ. ನಾಗಪಂಥದವರನ್ನು ನಾಗರು ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಪಂಥ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಸು+ಬ್ರಹ್ಮ ಇದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರು. ಬ್ರಹ್ಮ+ವ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ. ದಕ್ಷಿಣಕನ್ನಡದ ಕುಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಮುರುಗೇಶ್ವರ, ಬಳ್ಳಮಂಜ, ಷಣ್ಮುಖ, ಬಡಭಾಂಡದೇವ, ಕುಂದಪೂಲದೇವ, ಭಟ್ಟಾರಕ, ಉಳ್ಳೂರದೇವ ಎಂದೂ ನಾಗನನ್ನು ಕರೆಯುವುದುಂಟು.

ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಪಂಥ ತುಳುನಾಡಿನದು. ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಎಂಟನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ನಡೆದುಬಂತು. ಕೊರಗರ ತುಳು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದ (ಕಂದ), ಬಾಲಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಒಂಭತ್ತನೇ ಶತಮಾನದ ಕಡಂದಲೆಯ ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಾರಾಧನೆ ಕುರಿತು ಹೇಳಿದೆ. ಪಾರಿಪಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ "ಕುಂದಪೂಳ ಭಟ್ಟಾರಕನಿಗೆ ಭೂಮಿ ಬಿಟ್ಟದ್ದು" ಎಂದು ಇದೆ. ಈ ಶಾಸನವು ಈ ವಿಷಯಕ ಪ್ರಥಮ ಶಾಸನ ವಿರಬಹುದೆಂದು ಡಾ|| ಪಿ. ಗುರುರಾಜ ಭಟ್ಟರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಕುಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತ ದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ "ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಭುಜಂಗ ಪ್ರಯಾತ ಸ್ತೋತ್ರ" ದಲ್ಲಿ ಈತನನ್ನು ಲಿಂಗಾಕಾರದ್ದಾಗಿ ಪೂಜಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದು ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಹುತ್ತದ ಪೂಜೆಯೇ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು ವಿಚಿತ್ರವಾದರೂ ಸತ್ಯ.

**ರೂಪ ವಿಶೇಷ :** ಕುಂದಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ "ಕಂದಾವರ" (ಸ್ಕಂದಪುರ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಒಂದು ಶಾಖೆಯ ಆರಾಧ್ಯ ದೈವ ಸ್ಕಂದ. ಈತನ ದೇವಾಲಯವೂ ಇಲ್ಲಿದೆ. ಉಡುಪಿ ತಾಲೂಕಿನ ಉದ್ಯಾವರದ ಮಾಂಗೋಡಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿಯ ಭಗ್ನ ಪ್ರತಿಮೆ ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದು ಸಾಧಾರವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಬಡಭಾಂಡೇಶ್ವರ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನಿಗಾಗಿ ಅರ್ಪಿತವಾದು ದೆಂದು ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದ ಸಿ. ಎ. ಡಿ. ಶಾಸನ ಹೇಳು ತ್ತದೆ. ಕಾರ್ಕಳ, ಕುಂದಾಪುರ, ಕುಡುಪುಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಪಂಥದವು. ಧ್ವಜಸ್ತಂಭದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ "ಸ್ಕಂದನಿಗಾಗಿ" ಎಂಬ ಶಾಸನ ಕೂಡ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹುತ್ತವೇ ಪೂಜಾಸ್ಥಾನವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥ ಹರಡುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಅದು ಅನಂತಪದ್ಮನಾಭ ಎಂದಾಗಿರಬೇಕು. ಪುತ್ತೂರಿನ ಬಿಳುಪಾಡಿಯ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನಿಗೆ ಬಹುಮಂದಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದುಂಟು. (ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೪೩೧) ಬಳ್ಳಮಂಜದ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ದಲ್ಲಿ ನಾಗನೇ ಆರಾಧ್ಯ ದೈವ. ಆದರೆ ಮೇಲರ್ಧಭಾಗ ಮನುಷ್ಯ, ಉಳಿದ ಭಾಗ ಸರ್ಪದ ರೂಪ ಹೊಂದಿದ ಇದನ್ನು "ಅನಂತೇಶ್ವರ"ನೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ "ನಾಗ", "ಸ್ಕಂದ", ಅಭೇದ. ಪೊಳಲಿಯ ರಾಜರಾಜೇಶ್ವರಿ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೨೦ ಸೆಂ ಮೀ. ಎತ್ತರದ ಎರಡು ಭುಜಗಳ ಸ್ಕಂದನ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಕುಡುಪಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳ ಮೂರ್ತಿಯಿದೆ. ಲಲಿತಾಸನ ದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ವಿಗ್ರಹ ಸುಮಾರು ಹದಿಮೂರನೇ ಶತ ಮಾನದ್ದು. ಬೈಂದೂರಿನ ಶೇನೇಶ್ವರ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಆರು ತಲೆಗಳ ಮಯೂರ ವಾಹನ ವಿಗ್ರಹವಿದೆ. ಸುಮಾರು ೧೦೫ ಸೆಂ. ಮೀ. ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಶೈಲಿಯದು. ನೀಲಾವರದ ದುರ್ಗಾ ಭಗವತಿಯ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿನ ಪ್ರತಿಮೆ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ, ಶೇಷನ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ದುರ್ಗಾದೇವತೆ ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿದೆ.

ತುಳುನಾಡಿನ 'ಕುಕ್ಕೆ' ಅನಾದಿಯಿಂದ ಪರಿಚಿತ ಪ್ರದೇಶ. ಇದನ್ನು ೧೩೮೮ರ ಒಂದು ಶಾಸನದಲ್ಲಿ ತುಳುಮಂಡಲ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕ ತಾಮ್ರಶಾಸನವು "ಕುಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ದೇವರಿಗೆ ಕಡಬದ ಸ್ಥಳ ಕೊಟ್ಟಿದೆ" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೪೮೬ ರಲ್ಲಿ ಬರೆದ 'ಶ್ರೀ ತತ್ವನಿಧಿ'ಯಲ್ಲಿ ಶೈವಧರ್ಮದ ೧೦೮ ಜಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನದೂ ಒಂದು. ಅವನಿಗೆ "ಅಹಿಪೇಶ್ವರ"ನೆಂದು ಪೂಜೆ ಇತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮುಚ್ಚಲಗೆಡು ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡ ಸರ್ಪರೂಪ ದಲ್ಲಿ, ಸ್ಕಂದನ ಕಂಚಿನ ಮೂರ್ತಿ ಇದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಮಲವನ್ನು ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಂತಿದೆ. ಇದು ಆತನ ಆಯುಧದ ಪ್ರತೀಕ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಥಮಬಾರಿ

ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಅನೇಕರನ್ನು ವಾದದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ ಷಾಂಥಿಕ ಪದ್ಧತಿ ತಂದವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. "ಶಿವ", "ವಿಷ್ಣು", "ಅಂಬಿಕೆ", "ಗಣಪತಿ", ಹಾಗೂ "ಸೂರ್ಯ" ಇವೇ ಪಂಚಾಯತನ.

ಉಡುಪಿಯ ಸುತ್ತಣ ಮುಚ್ಚಲಗೋಡು, ಅರಿತೋಡು, ಕುಕ್ಕಹಳ್ಳಿ, ಶಿರ್ವ, ಪಡುಬಿದ್ರಿ, ಶಾಂತೂರ್, ಕಾರ್ಕಳದ ಸೂಡುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಪಂಥ ಹರಡಿದೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಪಶ್ಚಿಮ ಕರಾವಳಿ ಹಾಗೂ ಒಳನಾಡುಗಳು ಸ್ಕಂದಪಂಥ ಅಥವಾ ನಾಗ ಪಂಥವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿರಬೇಕು" ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ.

**ಸಾಂಕೇತಿಕತೆ :** ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗ ಎಂದರೆ "ಶೇಷ", "ಆದಿ" ಎಂದರೆ "ವಿಶ್ವ" ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿದೆ. ಮಿದುಳು ಸರ್ಪದ ಹೆಡೆಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು 'ಕುಂಡಲಿನಿ' ಎಂದೂ ಕರೆದರು. ಸುತ್ತಿಕೊಂಡ ಹಾವು ಸುಷ್ಪಾವಸ್ಥೆಯ ಮೆದುಳನ್ನು ಜಾಗೃತಗೊಳಿಸುವಂಥದ್ದು. ಹಾವು ಲೈಂಗಿಕ ಸಂಕೇತವೂ ಹೌದು, ವೈದ್ಯಕೀಯ ಗುರುತೂ ಹೌದು. ಕೆಲವು ನಾಗ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು, ಒಂದು, ಮೂರು, ಐದು, ಏಳು ಹೆಡೆ ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ತ್ರಿದೋಷ, ತ್ರಿಧಾತುಗಳ ನಿಯಂತ್ರಣಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕಾರಿ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುವುದು ಮೂರು ಹೆಡೆಗಳ ಸಂಕೇತ. ಪಂಚಭೂತ ಗಳ ನಿಯಂತ್ರಕ ಬುದ್ಧಿಯ ಸಂಕೇತ ಐದು ಹೆಡೆಗಳು. 'ಸಪ್ತಧಾತು' ಶಕ್ತಿದೇವನ ಸಂಕೇತ ಇದೇ 'ಏಳು' ಹೆಡೆ ಗಳು. ಪ್ರಕೃತಿದತ್ತ ಬೆಳೆಯನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸುವ ಇಲಿ ಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವ ನಾಗನಪೂಜೆ ವರ್ಷದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರಲೂ ಸಾಕು. ಹೆಡೆಯ ಮೇಲೆ ಶಿವನ ಲಿಂಗ ಇರುವುದು 'ಶೈವ' ಸಂಕೇತ. ಸ್ಕಂದನ ಮೇಲೆ ಸರ್ಪವಿರು ವುದು ತುಳುನಾಡ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

**ಆರಾಧನೆ :** ಕಲೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಚಿಂತನ ಶೀಲತೆ ಗಳು ಬದುಕಿಗೆ ಆಹಾರದಂತೆ ಅಗತ್ಯವಾಗಿವೆ. ಸಮಾಜ ಜೀವನವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ಮೌಲ್ಯಗಳಿವು. ವಿಕಾಸದ ಇತಿಹಾಸವೆಂದರೆ ಅತ ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡ ಮೌಲ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಇತಿಹಾಸ, ಮಾನವನ ನಂಬಿಕೆ, ಚಿಂತನೆಗಳು ಆರಾಧನೆಗೆ ಕಾರಣಗಳು. ಜನಪದ ಕಲೆ, ಧರ್ಮಗಳು ಮಾನವ ನೊಂದಿಗೇ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿವೆ. ಅವನ ದೈವ ಪರಿಕಲ್ಪನೆ ಯಲ್ಲಿ, ಕಲೆ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ಇತಿಹಾಸಗಳ ಮೂಲವೂ ಇದೆ. ನಾಗಾರಾಧಕರು ಹೆಚ್ಚಿರುವ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನಾಗರಹಾವು ವಿವಿಧ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದೆ.

ಪಾಪ ಪರಿಮಾರ್ಜನೆ, ಸಂತಾನ ಪ್ರದಾನ, ಕುಷ್ಠ ರೋಗ ನಿವಾರಣೆ, ಮಕ್ಕಳು ಸತ್ತು ಹುಟ್ಟದಂತೆ ಬೇಡಿಕೆ, ನಾಗಶಾಪ ನಿವಾರಣೆ, ಚರ್ಮರೋಗ ನಿವಾರಣೆ ಮುಂತಾದವು ನಾಗಾರಾಧನೆಯ ಉದ್ದೇಶಗಳಾಗಿವೆ.

"ಮಾನವ ಜೀವನದ ಎಷ್ಟೋ ಸತ್ಯಗಳು ಮಾನವನ ಒರಗಲ್ಲಿಗೆ ಸಿಕ್ಕದು" ಎಂಬುದು ಮಾನವ ಇತಿಹಾಸದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇವನ್ನು ನಾವು 'ಮೂಢ ನಂಬಿಕೆ' ಎಂದೋ 'ಭ್ರಮೆ' ಎಂದೋ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ನಾಗಪೂಜೆ, ಶಿವಗಣಪೂಜೆ, ನಾಗಮಂಡಲಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಹಾವು, ಮರ, ಪೂಜೆಗೊಳ್ಳುವುದು ನಾಗಾರಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ "ಲಿಂಗ" ವನದ ಸಂಕೇತವಾದರೆ, 'ನಾಗ' ಮರದ ಸಂಕೇತ, ನಾಗಪಂಥ, ನಾಗಪ್ರತಿಷ್ಠೆ, ಸರ್ಪ ಸಂಸ್ಕಾರ, 'ನಾಗಬಲಿ', 'ಅಶ್ಲೇಷಾ ಬಲಿ', 'ಸ್ವಾಮಿ ಕೋಲ', 'ನಾಗದರ್ಶನ', 'ಕಾಡಯನ ಕೋಲ'ಗಳೆಲ್ಲ ನಾಗಪ್ರೀತಿಯ ಆಚರಣೆಗಳು. ಅಶ್ವತ್ಥ ಮರದೆಡೆ ನಾಗ ವಿಗ್ರಹ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಡಕ್ಕೆ ಬಲಿ, ನಾಗಮಂಡಲಗಳು, ತುಳುನಾಡಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುವ ಧಾರ್ಮಿಕ ವಿಧಿಗಳು.

ಒಂದೇ ಸರ್ಪ ವಿವಿಧ ರೀತಿಗಳಲ್ಲಿ ೪, ೮, ೧೨, ೧೬ ಪವಿತ್ರ ಗಂಟುಗಳಾಗಿ ಕಾಲು, ಅರ್ಧ, ಮುಕ್ಕಾಲು, ಒಂದು ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡ ಅದ್ಭುತ ಶಿಲ್ಪ. 'ನಾಗ ಮಂಡಲ'ದ ಸಾಕ್ಷಿ ಸಿಗುವುದು ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದ ನಂತರವಷ್ಟೇ. ದ. ಕನ್ನಡದ ನಂದಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕ ಒಂದು ನಾಗಮಂಡಲದ ಶಿಲ್ಪ ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದ್ದೆಂದು ಹೇಳ ಬಹುದಾಗಿದೆ. ಡಾ|| ಶಿವರಾಮ ಕಾರಂತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ದಂತೆ "ಇದು ಆರ್ಯ, ದ್ರಾವಿಡರ ಸಮ್ಮಿಲನ"ವಾಗಿದೆ. ೧೫ನೇ ಶತಮಾನದ ಶಾಸನವೊಂದರಲ್ಲಿ 'ನಾಗಮಂಡಲದ' ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ.

ಉತ್ತರ ಕನ್ನಡದ ಶಿರಸಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶ್ರೀ ಮಾರಿಕಾಂಬಾ ದೇವಾಲಯ ಸೋದೆಯ ೨ನೇ ಸದಾಶಿವ

ರಾಯನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೬೯ರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರ ಪ್ರಧಾನ ಬಾಗಿಲು ಭವ್ಯವಾದ ಶಿಲೆಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು, ತಲೆಯ ಮೇಲ್ಗಡೆಯಲ್ಲಿ 'ಕಾಲು ನಾಗಮಂಡಲ'ದ ಸುಂದರ ಕೆತ್ತನೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತಿದೆ. ದೊಡ್ಡ ಸಂಕಣ್ಣನಾಯಕ[1] ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೫೭೦–೮೦) ಸ್ಪಷ್ಟ[2] ಸುಂದರವಾದ ಅರ್ಧನಾಗಮಂಡಲದ ಶಿಲ್ಪ ಕೆಳದಿಯ ವೀರಭದ್ರ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿದೆ (ಚಿತ್ರ ನೋಡಿ). ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೨೯ ರಿಂದ ೪೫ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ವೀರಭದ್ರನಾಯಕನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದರ ಕಟ್ಟುವಿಕೆ ಆಗಿದೆ. ರಂಗಮಂಟಪದಲ್ಲಿಯ ನವರಂಗದ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಎರಡು ನಾಗಮಂಡಲಗಳ ಅದ್ಭುತ ಚಿತ್ರಣವಿದೆ.

ಡಾ॥ ಪಿ. ಗುರುರಾಜಭಟ್ಟರು ತಮ್ಮ "ತುಳುನಾಡ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಅಧ್ಯಯನ" ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ "ಗೋಕರ್ಣ ಮಹಾಬಲೇಶ್ವರ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿಯ ನಾಗಮಂಡಲ ಶಿಲ್ಪ ಸುಮಾರು ೧೭೫ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನದು" ಎಂದಿದ್ದಾರೆ.

## ನಾಗಮಂಡಲ

ಈ ಪೂಜಾ ವಿಶೇಷ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಪುರೋಹಿತ, ನಾಗಪಾತ್ರಿ, ನರ್ತಕರ ಸಮ್ಮಿಲನ, ವೇದ ಮಂತ್ರೋಕ್ತ ಹೋಮ–ಹವನಗಳ ವಿಧಿಗಳಿಂದ ನಾಗಮಂಡಲ, ಶುದ್ಧ ವೈದಿಕ ಆಚರಣೆ ಹೊಂದಿದೆ. ಇದರ ಮೂಲ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು "ಪಾಣ"ರು ಬೃಹತ್ ಹುತ್ತಗಳ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ನಡೆಸುವ 'ಡಕ್ಕೆ ಬಲಿ'ಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು.

**ವರ್ಣ ವೈವಿಧ್ಯ :** ನಾಗಮಂಡಲದ ನಕ್ಷೆಯ ಚಿತ್ರಣ ಒಂದು ಅದ್ಭುತ ಕಲೆ. ಪಂಚವರ್ಣಗಳಿಂದ ಇದು ತೀರಾ ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿದೆ. ಅರಿಶಿನ, ಕೆಂಪು, ಕರಿ, ಹಸಿರು, ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಬಳಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.ಅರಿಶಿನ ಕೊಂಬಿನಿಂದ ಅರಿಶಿನ, ಅರಿಶಿನ ಹಾಗೂ ಸುಣ್ಣದ ಹಿಟ್ಟು ಕಲೆಸಿ ಕೆಂಪು ಭತ್ತದ ಹೊಟ್ಟನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣ ಜಂಗಮನ ಎಲೆಯ ಪುಡಿಯಿಂದ ಹಸಿರು, ಅಕ್ಕಿಯ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಬಿಳಿ ಬಣ್ಣಕ್ಕಾಗಿ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ.

ಕಂಚಿನ ಡಕ್ಕೆ, ಮರದ ಚರ್ಮದ ಡಕ್ಕೆ, ತಾಳ, ಚಕ್ರತಾಳ ಮುಂತಾದವು ಈ ಆರಾಧನೆಗೆ ಅವಶ್ಯಕ ವಾದ್ಯ ಮೇಳಗಳು.ಇವುಗಳ ನಾದ, ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಪೂರ್ಣ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲ ಗುಣಿಸತಕ್ಕದಾದ್ದು.

**ನಾಗಮಂಡಲ ರಂಗ :** ಜನ ಸಮುದ್ರದ ಮಧ್ಯೆ ಎತ್ತರದ ಚೌಕಾದ ವೇದಿಕೆ, ಮಧ್ಯೆ ಕಂಬ ಬಾರದಂತೆ ಚಪ್ಪರ ನಿರ್ಮಾಣ ಅದಕ್ಕೆ ಮೇಲುಗಟ್ಟೆ ಕಟ್ಟಿ ವಸ್ತ್ರ ಇಳಿಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಮೇಲೆ ತೆಂಗಿನ ಎಳೆ ಗರಿಯಿಂದ ತಾವರೆ ಮೊಗ್ಗು. ಹೂಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಅರಣ್ಯದ ಭಾವನೆ ಹುಟ್ಟಿಸಲು ಇಳಿಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ತೆಂಗಿನ ಎಳೆಯ ಗರಿ ಚಪ್ಪರದ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಬಳಕೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಡಿಕೆಯ ಸರಮಾಲೆ, ವೀಳ್ಯದ ಪಟ್ಟಿಗಳಿಂದ ಕಂಬ ಚಪ್ಪರವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಕ್ಕಿ, ಕಾಯಿ, ಅಡಿಕೆ, ಅಡಿಕೆಸಿಂಗಾರ, ಎಳನೀರುಗಳು ನಾಗಾರಾಧನೆಗೆ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಬೇಕು.

ಈ ವಿಶಾಲ ವೇದಿಕೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಭಯಂಕರವಾದ ವರ್ಣಮಯ ಅದ್ಭುತವಾಗಿ ಹೆಡೆಯೆತ್ತಿದ ನಾಗಮಂಡಲ ಉಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಲಂಕಾರದ ಹೊಣೆಯೆಲ್ಲವೂ ವೈದ್ಯ ತಂಡದವರದ್ದು. ಸೇರಿದ ಭಕ್ತರಿಂದ ಮಂಡಲ ಅಪವಿತ್ರವಾಗದಂತೆ ರಕ್ಷಣೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಚಪ್ಪರ ಅಲಂಕಾರ, ಬಣ್ಣಗಾರಿಕೆ, ಇದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹೆಚ್ಚು ಖರ್ಚು ತಗಲುತ್ತದೆ.

**ಉಡುಪು–ತೊಡುಪುಗಳು :** ನಾಗಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ವೈದ್ಯ, ನಾಗಪಾತ್ರಿಗಳು ಮುಖ್ಯರು. ವೈದ್ಯ ಅರ್ಧನಾರೀ ವೇಷ ತೊಡುತ್ತಾನೆ. ಎದೆಗೆ ಕುಪ್ಪಸ, ಭುಜಕ್ಕೆ ಜರಿ ಶಾಲು. ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಕೆಂಪು ಚೌಕಳಿ ಸೀರೆ.ಕೈಗೆ ಬಂಗಾರದ ಕಂಕಣ, ತಲೆಗೆ ಜರಿ ರುಮಾಲಿನ ಮುಂಡಾಸು, ಅದರ ತುದಿಗೆ ಕೋರೆಯಾಗಿ ಬಂಗಾರದ ಕಂಠಾಭರಣಗಳು, ಕಾಲಿಗೆ ಗೆಜ್ಜೆ ತೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ನಾಗಪಾತ್ರಿಯ ಮುಂಗೈಗೆ ಕಡಗ, ಮೈಗೆ ಕೆಂಪು ಪಟ್ಟಿಕೆ, ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ ತಲೆಗೂದಲು ಕೆದರಿರುತ್ತದೆ. ತೆಕ್ಕೆ

1 ಚಿತ್ರ ನೋಡಿ "ಅ"
2 " "ಬ"

ತುಂಬಾ ಬಿತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವ ಸಿಂಗಾರದ ಹೂಗಳನ್ನು ಮುಖಕ್ಕೆ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಬಡಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಹಾಳು ಮೆರಿವ ಮುಖಕ್ಕೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡು ನಾಗರ ಸ್ಮರಣ ತೋರುತ್ತದೆ. ರೇಷ್ಮೆ ಕಚ್ಚೆ ಪಂಚೆಯನ್ನು ಈತ ಉಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಮೇಳದ ಇತರ ಎರಡು–ಮೂರು ಮಂದಿ, ಕಚ್ಚೆ ಪಂಚೆ, ಅಂಗಿ, ಶಾಲು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಒಬ್ಬ ಮರದ ಡಕ್ಕೆ, ಒಬ್ಬ ಕಂಚಿನ ಡಕ್ಕೆ, ಪುಟ್ಟ ಡಮರು ಇನ್ನಿಬ್ಬರು ತಾಳ, ಚಕ್ರತಾಳ ಬಾರಿಸುವವರು.

ನಾಗ ನರ್ತನ : ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ನಾಗಮಂಡಲ ಹಾಗೂ ಡಕ್ಕೆಬಲಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಸು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದರೂ ನೃತ್ಯ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಒಂದೇ ರೀತಿಯದು. ನಾಗ ಪ್ರೀತಿಗಾಗಿ ನರ್ತನ ಸೇವೆ, ಡಕ್ಕೆಬಲಿಗೆ ಡಮರು ಸೇವೆ. ಇತರ ದೈವಾರಾಧನೆ. ಜನಪದ ಆರಾಧನೆ. ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇದರ ಮೂಲ. ವೈದಿಕ ಆಚರಣೆಯೂ ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ಸಂಕೀರ್ಣ ಎನಿಸಿದೆ.

ಧಾರ್ಮಿಕ ನರ್ತನಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾಗ ಶಿಲಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ, ಆಶ್ಲೇಷಾ ಬಲಿ, ನಾಗ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ಹೋಮ, ನಾಗ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ, ಸಂಸ್ಕಾರ–ಸಂತರ್ಪಣೆಗಳು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ನಾಗಬನದಲ್ಲಿ ಹಾಲು–ಹಿಟ್ಟು ಸೇವೆ, ವಿವಿಧ ಆರಾಧನೆಗಳು ರಾತ್ರಿ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ನಾಗಮಂಡಲದ ಚಿತ್ರದ ಸುತ್ತ ಆವೇಶಗೊಂಡ ನಾಗಪಾತ್ರಿ, ಅರ್ಧನಾರೀ ವೇಷದ ನಾಗಕನ್ನಿಕೆಯ ನರ್ತನ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ನಾಗಪಾತ್ರಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಅರ್ಧನಾರೀ ವೇಷಧಾರಿ ನಾಗಕನ್ನಿಕೆಯ ಪಾತ್ರಧಾರಿ, ವೈದ್ಯರು, ಡಮರು ಮೇಳ ಎಲ್ಲ ಸೇರಿ ಇದೊಂದು ಭಾರೀ ಮೇಳವೆನಿಸಿದೆ. ನಾಗಪಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗಾವೇಶವಾದಾಗ ವೈದ್ಯ ವರ್ಗದ ನರ್ತಕ ಅರ್ಧನಾರೀ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಕಂಚಿನ ಡಮರು ಬಾರಿಸುತ್ತಾ ನಾಗಮಂಡಲದ ಸುತ್ತ ನಾಗಪ್ರತಿಮೆಯೊಂದಿಗೆ ನರ್ತಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸುಂದರ ತಾಳಬದ್ಧ ಭಾವ, ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅನುಬದ್ಧವಾದ ನರ್ತನ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರತೀ ಅಂಗಾಂಗಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಕುಣಿತ, ಜಿಗಿತ, ಮೈ ಕುಲುಕಾಟದ ಶೈಲಿಗಳು ಸ್ನೇಹ, ವಿನಯ ಆವೇಶ ಎಲ್ಲ ಸೇರಿ ಭಾವ ಪ್ರದರ್ಶಿಸುತ್ತವೆ.

ಇದರಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷಗಾನದ "ಗಿರಕಿ" ಕುಣಿತವಿದೆ. ಭರತನಾಟ್ಯದ ಹಸ್ತ ಮುದ್ರಿಕೆಗಳಿವೆ. ಭಾವ ಸ್ಫುಟತೆಗಾಗಿ ಸುಮಾರು ಹದಿನೈದು ಹಸ್ತ ಮುದ್ರೆಗಳನ್ನು ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. ಪತಾಕಾ, ತ್ರಿಪತಾಕಾ, ಅರ್ಧಚಂದ್ರ, ಸೂಚಕ, ಆಲ ಪಲ್ಲವಿ, ಪದ್ಮಕೋಶ, ಶಿಖರ, ಸರ್ಪಶೀಷ, ಮೃಗಶೀಷ, ಸಿಂಹಮುಖಿ, ಕಪಿತ್ಥ, ಅಂಗಲ, ಅಭಯ, ಕರ್ತರಿ ಮುಖಿ, ಸಖಿ ತಂಡಗಳು ಮುಂತಾಗಿ.

ಅರ್ಧನಾರೀ ವೇಷ ನರ್ತಕ ಡಕ್ಕೆ ಸಪ್ಪಳದಿಂದ ಪಾತ್ರಿಯ ಚಲನ ವಲನಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಿಮ್ಮೇಳದವರ ಮತ್ತೊಂದು ಭಾಗ ಡಕ್ಕೆ, ತಾಳ ಹಾಡುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ವಿವಿಧ ಭಾವ ಪ್ರಚೋದನೆಗೆ ಪುಷ್ಟಿ ನೀಡುತ್ತದೆ. ಇದರ ನೃತ್ಯಗಳು ಕರ್ನಾಟಕ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ರಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ನಾಟಿ, ಮಧ್ಯಮಾವತಿ, ಸುರುಟಿ. ಆರಭಿ, ಕಾನಡಾ, ಮೋಹನ, ಭೂಪಾಳೀ ರಾಗಗಳು ಮಂದಗತಿಯಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಚುರುಕು ಗತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ತಾಳಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗುತ್ತದೆ. ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ರಸಭಾವಗಳ ಪರಾಕಾಷ್ಠತೆ (climax) ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿವಿಧ ರಾಗ ಸಮ್ಮಿಲನಗಳ ನೃತ್ಯಗಳು ನಾಗನ ಬಗೆಗಿನ ಪ್ರಶಂಸೆ, ಪ್ರೀತಿ, ನಿಂದೆ, ಕಲಹ, ದ್ವೇಷ ಮುಂತಾದ ಸಂಚಾರಿ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿ ಭಾವಗಳು ಸೇರಿ ರಸದೌತಣ ನೀಡುತ್ತವೆ.

ಹಾಡುಗಾರ ನರ್ತಕ, ಚಿತ್ರಕಾರ, ವೈದ್ಯರೆಲ್ಲ ಪರಂಪರೆಯವರು. ಇಷ್ಟಾದರೂ ಈ ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಹಾಡುಗಳು, ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ಹಾಡುಗಳ ಪ್ರತಿರೂಪ ಎಂಬುದು ಇದರ ವಿಶೇಷತೆ.

ಪೂಜೆಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನರ್ತಕರು ಪರಸ್ಪರ ಕಂಕುಳೊಳಗೆ ಕೈ ಕೈ ಸೇರಿಸಿ ಪವಿತ್ರ ಗಂಟಿನಂತೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಕುಣಿತ, ಗಂಟು ಹಾಕುವ ಹಾಗೂ ಬಿಡಿಸುವ ನೃತ್ಯ, ಅರ್ಧನಾರೀ ವೇಷಧಾರಿ ಮಧ್ಯ ಹೋಗುವಾಗ ಹೂವಿನ ಕಟ್ಟು, ವಾಲಗ ಸೇವೆ ನಡೆದಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ನಾಗಪಾತ್ರಿ ಹೊಂಬಾಳೆಯನ್ನು ಮುಖ ಮೈಗೆ ತಿಕ್ಕಿಕೊಂಡು ರುದ್ರ ಭೀಕರವಾದ ಚಲನ ವಲನ

ತೋರುತ್ತಾ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಹೊರಳುವುದು, ತೆವಳುವುದು ರೋಮಾಂಚಕಾರೀ ದೃಶ್ಯ. ನಾಗಪಾತ್ರಿ, ಅರ್ಧನಾರೀ ನಾಗಕನ್ನಿಕೆಯ (ಪಾಣಾರ ವರ್ಗ) ಕುಣಿತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ–ಪುರುಷರ ಮಿಲನದ ಕಲ್ಪನೆಯಿದೆ. ಇದು ಒಂದು ತಂತ್ರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಕಾರಂತರು "ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ರೀತಿಯ ಜಾನಪದ ಕಲೆ" ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸುಮಾರು ಆರೇಳು ಗಂಟೆಗಳ ಈ ನೃತ್ಯನಾಟಕಾನಂತರ ನಾಗಪಾತ್ರಿಯ ನುಡಿಗಟ್ಟು, ಭಕ್ತರ ಅಹವಾಲು ನಿವೇದನೆ, ಸಂಭಾಷಣೆ, ಸಂಶಯ ಪರಿಹಾರಗಳ ಅನಂತರ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಮುಕ್ತಾಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಂಥ ನಾಗ ನೃತ್ಯವು ಕೇರಳದ "ಸರ್ಪಕ ತುಳ್ಳಲ್", "ಸರ್ಪಕ್ಕಳ್ಳಂ"ಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿ ಬರುತ್ತಿದೆ. ಡಕ್ಕೆ, ಚರ್ಮ ವಾದ್ಯದಿಂದ ಭಾವಾವೇಶನಾಗಿ ಕುಣಿದ ಅನಂತರ ಪಾತ್ರಿ ಭಕ್ತರೊಂದಿಗೆ ನಡೆಸುವ ಸಂಭಾಷಣೆ, ನುಡಿಕಟ್ಟುಗಳು ಇದರ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

**ನಾಗಮಂಡಲ ಚಿತ್ರಣ :** ನಾಲ್ಕು[3] ಪವಿತ್ರ ಗಂಟುಗಳ ನಾಗ ಚಿತ್ರಣಕ್ಕೆ ಕಾಲು ನಾಗಮಂಡಲವೆಂದು, ಎಂಟು[4] ಪವಿತ್ರ ಗಂಟುಗಳಿದ್ದರೆ ಅರ್ಧ ನಾಗ ಮಂಡಲವೆಂದು, ಹದಿನಾರು ಗಂಟುಗಳಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ಣ ನಾಗಮಂಡಲವೆಂದು ಲೆಕ್ಕಾಚಾರ. ಮಂಡಲದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಬಾಳೆಯ ಬಳ್ಳಿಯ ಅಳತೆ ಪಟ್ಟಿಯಿಂದ ಮಂಡಲದ ಹೊರಾವರಣವನ್ನು ಶುಚಿರ್ಭೂತರಾದ ವೈದ್ಯರು ಅರಿಶಿನಪುಡಿಯಿಂದ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಂಡಲದ ಕೇಂದ್ರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ ಮಂಡಲ, ಅದರೆದುರು ನಾಗಮಂಡಲ ನಡೆಸುವ ಯಜಮಾನ, ಪುರೋಹಿತ ಹಾಗೂ ವೈದ್ಯರು ಕುಳಿತು, ಆರಾಧನೆಗೆ ಅಡ್ಡಿ ಬಾರದಂತೆ, ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ಣ ನಾಗಮಂಡಲದ ರಚನೆಗೆ ಕನಿಷ್ಠ ಆರು ಗಂಟೆಗಳು ಅವಶ್ಯ. ಏಳು ಹೆಡೆಗಳ ಸರ್ಪದ ಅದ್ಭುತ ಆಕೃತಿ ಸುರಳಿ ಸುರುಳಿಯಾಗಿ ಪವಿತ್ರ ಗಂಟುಗಳೊಂದಿಗೆ ಚಿತ್ರಿಸುವ ಮೊದಲು ಜೀವರೇಖೆಯನ್ನು ಎಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೇಖೆಯ ಎರಡೂ ಕಡೆ ಅರಿಶಿನ ಬಣ್ಣದಿಂದ ಹಾವಿನ ನಕ್ಷೆ ಬಿಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಕೆಂಪು ಬಣ್ಣದಿಂದ ಕಣ್ಣು ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಪವಿತ್ರ ಗಂಟಿನೊಳಗಿನ ಖಾಲಿ ಜಾಗೆಯನ್ನು ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದಿಂದ ತುಂಬುತ್ತಾರೆ. ಬಿಳಿ ವರ್ಣದಿಂದ ಬಿಂದು ಬಿಂದುವಾಗಿ ನಾಗನಿಗೆ ಕಾಲು ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಾಗಾಕೃತಿಯ ಮಧ್ಯೆ ಮರಿ ಮೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪಂಚ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಹೆಡೆಯ ಉಬ್ಬು–ತಗ್ಗುಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೆಡೆಯಡಿಯ ವಿಷ್ಣುಪಾದ 'S' ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿಂಗ ಮರ್ದನ ಪ್ರತೀಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೆಡೆಯ ಮೇಲೆ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಭಾವಳಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಳಗಡೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮುಖ, ದ್ರಾಕ್ಷಿ ಬಳ್ಳಿ, ಎಲೆಗಳು ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಇಂಚು ಅಗಲವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಸಿರು ಪುಡಿಯ ದಂಡೆ ಬರೆಯಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಮಂಡಲದ ಬಳಿ ಸೀಯಾಳ, ಸಿಂಗಾರ, ಅಡಿಕೆ, ವೀಳ್ಯದೆಲೆ ಹಣ್ಣುಗಳ ರಾಶಿ ಮತ್ತು ದೀಪವಿಡಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಿಂದ ಸಂಜೆಯವರೆಗೆ ಚಿತ್ರ ರಚನೆಯ ಕೆಲಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಯ ಭಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ನಾಗಮಂಡಲದ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಮೇಲೆ ಬ್ರಹ್ಮಕಪಾಲ, ಪಕ್ಷಿ, ಗಣಪತಿ, ಅಷ್ಟಾವೈರಿ ನೋಡುವಂಥದ್ದು.

ಡಿಸೆಂಬರಿನಿಂದ ಮೇವರೆಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಷಷ್ಠಿಯೆಂದು ದಕ್ಷಿಣ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಡೆಗೆ ಆಶ್ಲೇಷಾ ಬಲಿ, ನಾಗಮಂಡಲಾಚರಣೆಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಉಡುಪಿ, ಕುಂದಾಪುರಗಳ ಸುತ್ತಮುತ್ತ ನಾಗಮಂಡಲಗಳು ನಡೆಯುವುದು ಹೆಚ್ಚು. ಇದನ್ನೇ ಹೋಲುವ ಡಕ್ಕೆ ಬಲಿ, ಮಂಡಲ ಭೋಗ, ಹಾಗೂ ಕೆಂಡ ಸೇವೆಗಳು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ.

**ಆಚರಣೆ :** ಪೂಜೆಯ ದಿನ ರಾತ್ರಿ ಸುಮಾರು ೯ ಗಂಟೆಗೆ ನಾಗಬನದ ನಾಗಶಿಲೆಗೆ, ವಾಲಗದೊಂದಿಗೆ ಅಕ್ಕಿ, ಹಾಲು, ಅರಿಶಿನ ಹಾಕುವಾಗ ಪಾತ್ರಿಗೆ ಆವೇಶ ತುಂಬುತ್ತದೆ. ಕೆಂಪು ರೇಶಿಮೆ ಧೋತರ ಉಟ್ಟು ಬಿಚ್ಚಿ

---

3 ರೇಖಿಸಿದ ಚಿತ್ರ ನೋಡಿ ೫
4 " ೬

[illegible] ಆತ ಕ್ರೂರವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲರೂ ಮಂಡಲ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೈದ್ಯ ಅರ್ಧನಾರೀ ವೇಷ ತೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಗಣಪತಿ ಮಂಡಲ ಶ್ರೀಚಕ್ರದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿದೆ. ನಾಗಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ರೇಖಿಸಿದ ತಲೆಯ ಚಿತ್ರವನ್ನು "ಬ್ರಹ್ಮಪುರುಷ" ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ವಾದ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಹೊಂಬಾಳೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು ಹೊಯ್ದು ನಾಗಪಾತ್ರಿ ಅಕ್ಕಿ ಕಾಳನ್ನು ಮುಖಕ್ಕೆ ಬಡಿದುಕೊಂಡಾಗ ಸಿಂಗಾರದ ಬಿಳಿ ಕಣಗಳು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಆತ ಬುಸುಗುಟ್ಟುತ್ತಾ ಮೈ ಕಂಪಿಸುತ್ತಾ ಕುಣಿಯುವಾಗ ನಾಗನೃತ್ಯವು ನಾಗನೇ ಮೈದುಂಬಿ ಬಂದ ಭ್ರಮೆ ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ.

ವೈದ್ಯರು ನಾಗಕನ್ನಿಕೆಯ ಪೋಷಾಕಿನಲ್ಲಿ ನಾಗಪಾತ್ರಿಯ ಜೊತೆ ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಕೈಲಿ ಕಂಚಿನ ಡಕ್ಕೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಅವರ ಇಬ್ಬರು ಸಹಾಯಕರು. ಸಾಂಕೇತಿಕ ವಾದ್ಯದವರು ಇರುತ್ತಾರೆ. ಸರ್ಪದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ತೆಗಳಿಕೆಯ ಹಾಡುಗಳಿಂದ ನಾಗನನ್ನು ಕೆರಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ನಾಗನೃತ್ಯ ಭಾರೀ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಎರಡು ಮೂರು ಗಂಟೆಗಳ ಕಾಲ ಮಂಡಲದ ಸುತ್ತಲೂ ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾಗಿ ಮಂತ್ರ ಪಠಣ ವಾದ್ಯದೊಂದಿಗೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ನಾಗನನ್ನು ಧಾರ್ಮಿಕ ಹಾಗೂ ಕಲಾತ್ಮಕವಾಗಿ ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಇದು.

ಸಾಹಿತ್ಯ : ಆಚರಣಾ ಕಾಲದ ಹಾಡುಗಳು ದಾಸರ ಕೀರ್ತನೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿವೆ. ದೀರ್ಘವಾದ ಈ ಹಾಡಿನಲ್ಲಿ ನಾಗ ವಂಶಜರು ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದು ಅವರು ಅನುಭವಿಸಿದ ತೊಂದರೆ, ಅದರಿಂದ ಭೂಮಿಯ ಜನರಿಗಾದ ಹಾನಿಯ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ನಾಗನನ್ನು ಪೂಜಿಸುವಾಗ ಕತೆ, ಸ್ತುತಿ, ವಿಧಾನಗಳ ವರ್ಣನೆ ತುಂಬಿದೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿ ತೃಪ್ತಿ, ಸಮಾಧಾನಗೊಂಡ ಜನಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಾದ ವಿತರಣೆ ನಡೆಯುತ್ತಿದೆ. ಭೂರಿ ಭೋಜನ ಸಂತರ್ಪಣೆಯಿಂದ ನೆರೆದ ಜನ ಸಂತೃಪ್ತಿ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಊಟದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಖರ್ಚು ತಗಲುತ್ತದೆ. ಮಂಡಲದ ಪ್ರಮಾಣ ಹೆಚ್ಚಿದಂತೆ (ಕಾಲು, ಅರ್ಧ ಹಾಗೂ ಪೂರ್ಣ ಖರ್ಚಿನ ಗಾತ್ರ ಕೂಡಾ ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ.)

ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ : ನಾಗ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿಯ ಜಾನಪದ ಶೈಲಿಯ ಸಂಗೀತ, ಹಾಡಿಕೆ, ಕುಣಿತ, ಪೂಜೆಯ ವೈವಿಧ್ಯ ಪೂಜಾಕಾಲದ ಭಕ್ತರ ಸಂಭಾಷಣೆಗಳೆಲ್ಲ ಸೇರಿ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಸಂಗೀತ, ನಾಟಕ ನೃತ್ಯ ರೂಪಕ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ನಾಗ ಮಂಡಲ ಪೂಜೆ ಎಲ್ಲ ಜಾತಿ ವರ್ಗ ಭೇದವಿಲ್ಲದೇ ನಂಬಿಕೆಯ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ನಿಂತ ವಿಶೇಷ ಆಚರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಬಡವ-ಬಲ್ಲಿದ, ಪಾಮರ-ಪಂಡಿತ, ಜ್ಞಾನಿ-ಅಜ್ಞಾನಿಗಳ ವರ್ಣ ಸಾಮರಸ್ಯಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿದೆ.

ಮನುಷ್ಯ ತನ್ನ ಮಾನಸಿಕ ಧೈರ್ಯದಿಂದ ನಿಸರ್ಗದ ಅದ್ಭುತ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೇಂದ್ರೀಕರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸಂತೃಪ್ತಗೊಳಿಸುವ ಯತ್ನ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ನಾಗಮಂಡಲದೊಂದಿಗೆ ಧಾರ್ಮಿಕತೆಯ ಜೀವಾಳಕ್ಕೆ ಜಾನಪದದ ಸೊಗಡು ಸೇರಿ ಶುದ್ಧ ಕಲೆಯಾಗಿದೆ. ಸಮುದಾಯದ ಏಕತಾ ಭಾವದ ಧನ್ಯತೆ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ನಾಗಮಂಡಲದ ಚಿತ್ರ ರಚನೆ, ನಾಗನರ್ತನ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಾದ್ಯಗಳು, ಸಂಕೀರ್ಣ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕ್ರಿಯೆಗಳಾಗಿ ಕಂಡರೂ, ಭ್ರಮೆ, ಕಲ್ಪನೆ, ಆವೇಶ, ಸಂದೇಶಗಳು ಲೌಕಿಕತೆ, ಅಲೌಕಿಕತೆಗಳ ಅಪೂರ್ವ ಸಂಗಮವಾಗಿವೆ. ವೈಜ್ಞಾನಿಕ, ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಸಂಶೋಧಕರಿಗೆ, ನಾಗಪಾತ್ರಿ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸಮಸ್ಯಾ ಪರಿಹಾರ ಹೇಳುವ, ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಉತ್ತರಿಸುವ ರೀತಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಸವಾಲಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿವೆ.

## ಆಧಾರಗಳು


1) ತುಳುವರ ಆಚರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಾಪಂತಿಕೆ "ಪಂಚವರ್ಣ" ಲೇ : ಕ. ವೆಂ. ರಾಜಗೋಪಾಲ

2) ನಾಗಮಂಡಲ–ಪೂಜೆ : ಎ. ವಿ. ನಾವಡ

3) *Mythic Society Journal*, "Naga Cult" ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯ ಎಸ್.

4) *Studies in Tuluva History and Culture*, P. Gururaj Bhat

5) ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿ ನಾಗರಾಜ, ಯು. ಪಿ. ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಸುಶೀಲಾ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ

6) ಇದಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀ ಅನಂತಜೋಷಿ (ಬಿಣಗಾ), ಡಾ॥ ಎಚ್. ಕೆ. ಭಟ್ (ಮಾನಸ ಗಂಗೋತ್ರಿ) ಹಾಗೂ ಉಡುಪಿಯ ತುಳು ಅಧ್ಯಯನ ಪೀಠ ಇವರೆಲ್ಲರಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ ಮಾಹಿತಿ